

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Rähkä, Antti; Karonen, Petri

Title: Ruotsalainen ja suomalainen, mutta ei koskaan venäläinen : Suomen ja suomalaisuuden rakentaminen 1900-luvun alkupuolen tietokirjoissa

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Rähkä, A., & Karonen, P. (2016). Ruotsalainen ja suomalainen, mutta ei koskaan venäläinen : Suomen ja suomalaisuuden rakentaminen 1900-luvun alkupuolen tietokirjoissa. *Faravid*, 42, 63-79.
http://pro.tsv.fi/pshy/julkaisut/Faravid_artikkelit/Faravid_42/Raiha_Karonen/index.html

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Ruotsalainen ja suomalainen, mutta ei koskaan venäläinen

Suomen ja suomalaisuuden rakentaminen 1900-luvun alkupuolen tietokirjoissa

Johdanto

Vuoden 1917 (ilmestynyt 1918) *Historiallisen Aikakauskirjan* eräänlainen pääkirjoitus ”Nykyisen hetken johdosta” kertoo siitä, minkälainen painoarvo ja tehtävä historialla ja historian tutkijoilla nähtiin olevan Suomen itsenäistymisen murrosaikana. Pääkirjoituksen mukaan

”kun suuria töitä tapahtuu keskelläämme, kun valtaistuimet kaatuvat ja kahleet kirpoavat, kun oikeus palaa luoksemme riemukulussa ja ihmishengen parhaat aatteet saavat taas astua johtamaan työtä kansojen tulevaisen onnen luomiseksi, – silloin myös me, menneitten polvien surujen ja ilojen tutkijat, riennämme ensimmäisinä juhlariveihin lausuaksemme julki mieltä paisuttavan ilomme kaikesta siitä hyvästä, jonka on suotu tapahtua – – tässä jälleen alkavassa rakennustyössä kuuluu meille Suomen kansan historian tutkijoille oma arvokas osamme. Emmehän palvele vain kylmää yleismaailmallista tiedettä. Kansallisen työn tekijöitten joukossa on lähinnä meidän tehtävämme kaivaa esiin ja osottaa muille se vankka perusta, jolla uuden Suomen rakennus voi kestävästi levätä”.¹

Kuten teksti korostaa, historiantutkijoiden osa kansallisessa työssä ei ollut vähäpätöinen, sillä he eivät olleet yksin tieteen vaan myös kansan palvelijoita. Tässä artikkelissa tutkitaan menneisyyden käyttöä Suomen ja suomalaisuuden rakentamisessa 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa tietokirjoissa. Tarkastelu keskittyy 1900-luvun alkupuolen ylivoimaisesti suosituimpaan moniosaiseen Oma Maa -teokseen. Suomessa ilmestyi autonomian ajan lopulla ja itsenäisyyden ajan alussa useita osin toistensa kanssa kilpailevia laajoja tietokirjasarjoja, jotka painottuivat Suomen kansan historiallisten vaiheiden kuvaukseen. Kiinnitämme tutkimuksessa huomiota kirjoitusten asiayhteyksiin, sanamuotoihin ja käytettyyn kuvitukseen, joiden välityksellä vastaamme kysymykseen, miten Suomi ja suomalaisuus määriteltiin ja asemoitiin kansallisen identiteetin rakentamisen näkökulmasta 1900-luvun alkupuolen tietokirjoissa? Tutkimusaineistoa tarkastellaan vertailevan lähiluvun, käsiteanalyysin ja tarkan kontekstoinnin avulla, sillä tutkimusjaksolle osuu merkittäviä yhteiskunnallis-poliittisia muutoksia ja kriisiaikoja. Artikkelin linkittyä keskusteluun historiakulttuurista, historian käytöstä ja historiapolitiikasta. Historiakulttuuri ja historian käyttö

¹ ”Nykyisen hetken johdosta”. *Historiallinen Aikakauskirja* 15 (1917), 1–2. (kirjoittaja todennäköisesti päätoimittaja U. L. Lehtonen).

voidaan rinnastaa tavoiksi, joilla menneisyyttä koskevia mielikuvia tuotetaan, käytetään ja muutetaan. Niillä on omat kestdnsa, jatkuvuutensa ja murroskautensa. Historiapoliitiikka on puolestaan historian tarkoituksenmukaista käyttöä yhteiskunnallis-poliittisten päämäärien ajamiseen. Seuraavassa mielenkiinto kohdistuu historiakulttuurin, historian käytön ja historiapolitiikan muutoksiin ja jatkumoihin keskipitkällä aikavälillä. Suuri osa näiden käsitysten luojaista ja kehittäjistä oli historia-alan ammattilaisia tai ainakin runsaasti menneisyydestä kirjoittaneita henkilöitä, joten myös yksittäisten toimijoiden kirjoituksia analysoidaan.²

Tietokirjat olivat 1900-luvun alkupuolella keskeinen kanava välittää suurelle yleisölle tietoa Suomen ja suomalaisuuden historiasta. Oma Maa oli kiistatta tärkein ja laajimmalle levinnyt tietokirjasarja, jonka kaikki kolme painosta pääsivät julkaisuaikanaan huimiin yli 10 000 kappaleen myynteihin. 1900-luvun alussa ilmestyneen ensimmäisen painoksen yhteissivumäärä oli yli 5 000, 1920-luvulla ilmestyneen, laajennetun ja jossain määrin uudistetun toisen painoksen lähes 6 500 sekä monin tavoin muuttuneissa oloissa 1900-luvun puolivälissä ilmestyneen kolmannen painoksenkin lähes 6 000 sivua. Oma Maa rakentui kalenterivuoden mukaisesti siten, että jokaiselle kuukauden päivälle oli oma teema-artikkelinsa sekä niin sanottuja päivämuistoja, joissa kerrottiin usein värikkäästi Suomen historian merkittävistä tapahtumista ja henkilöistä. Formaatti osoittautui toimivaksi, sillä se rikkoi tietosanakirjamaisen (”kuivan”) aakkosellinen rakenteen eikä yksittäisten tekstien mahdollinen myöhästymisen viivästyttänyt julkaisemista, koska aukkoja pystyttiin täyttämään jo valmistuneilla artikkeleilla.³

Tämän artikkelin pääasiallinen lähdeaineisto koostuu Oman Maan kolmen painoksen artikkeleista. Noin puolen vuosisadan ajalle ulottuva Oma Maa -sarja mahdollistaa historian käytön pysyvyyden ja muutoksen analyysiin. Suomen ja suomalaisuuden rakentumista tarkastellaan tässä tutkimuksessa kolmen teossarjaa hallitsevan ja artikkeleita yhdistävän teeman eli sota, sorto ja (sisäisesti) itsenäinen ”Suomi” kautta. Autonomian ajan loppu ja itsenäisyyden ajan alku saavat

² Roy Rosenzweig and David P. Thelen, *The presence of the past. Popular uses of history in American life*. Columbia University Press, New York 1998; Edgar Wolfrum, *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1999; Seppo Hentilä, Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa. SKS, Helsinki 2004; Klas-Göran Karlsson, ”Historiedidaktik. Begrepp, teori och analys”. *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Redigerad av Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander. Studentlitteratur, Lund 2004; Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*. Studentlitteratur, Lund 2004; Pilvi Torsti, ”Historiapoliitiikkaa tutkimaan – Historian poliittisen käytön typologian kehittäjä”. *Kasvatus & aika* 2 (2008); Jorma Kalela, *Making History. The Historian and the Uses of Past*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012; Harald Gustafsson, ”Historia på frukostbordet. Historiebruk i två nordiska dagstidningar 1987 och 2012”. *Historisk Tidskrift* 133:2 (2013).

³ *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille*. I–VI. Toimittanut E. G. Palmén et al. WSOY, Porvoo 1907–1911 (jatkossa OM I); *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille*. I–VI osa. Toinen uudistettu painos. Suunnitellut E. G. Palmén. Toimittanut Kaarle Krohn, G. Melander ja K. O. Lindeqvist. WSOY, Porvoo 1920–1925 (jatkossa OM II); *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille*. 1–12. Toimittanut Edwin Linkomies. WSOY, Porvoo 1958–1962 (jatkossa OM III). Tarkemmin Oma Maa -sarjan syntyvaiheista ja teossarjan rakenteesta Petri Karonen ja Antti Rähä, ”Oma Maa -kirjasarja ja instituutioiden historia”, *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Toimittanut Petri Karonen ja Antti Rähä. Historiallisia Tutkimuksia 267. SKS, Helsinki 2014, esimerkiksi viite 25 sekä siinä mainittu kirjallisuus.

tutkimuksessa myöhempiä aikoja suuremman merkityksen, sillä kyseinen jakso on artikkelin näkökulmasta keskeisin jakso identiteetinrakennuksessa. Rajausta tukee samoin se, että Oman Maan rinnalla pystytään tällöin käyttämään kahta pian Suomen itsenäistymisen jälkeen ilmestynyttä useampiosaista julkaisusarjaa. Kolmiosainen *Suomi. Maa, kansa, valtakunta* (1923–1925; jatkossa *Suomi*) muistuttaa monipäisen (N=99) kirjoittajakuntansa vuoksi jonkin verran Oma Maata, vaikka julkaisu olikin sivumäärältään vain noin neljännes viimeksi mainitusta.⁴ Historian dosentti (myöh. professori) Gabriel Nikanderin toimittama kolmiosainen *Det svenska Finland I–II: 1–2* (1919–1923) oli puolestaan eräänlainen ruotsinkielinen vastine edellä mainituille teoksille. Se oli tyyliltään kuitenkin erilainen, sillä se keskittyy nimensä mukaisesti tarkastelemaan Suomen luontoa, kieltä ja erilaisia kansantapoja suomenruotsalaisesta näkökulmasta.⁵ Edelleen rajausta vahvistaa se, ettei 1900-luvun puoliväliin tultaessa Suomessa ilmestynyt Oman Maan lisäksi muita vastaavia laajoja tietokirjasarjoja, mikä kertoo Oman Maan vahvasta vaikutuksesta koko tarkastelujaksolla.

Oman Maan ja *Suomen* kirjoittajat kuuluivat aikakautensa suomalaisen yhteiskunnalliseen, tieteelliseen ja poliittiseen eliittiin.⁶ Suurin osa aikakautensa eturivin historioitsijoista kirjoitti teoksiin ja osallistui näin kansallisen historiakuvan rakentamiseen. Oman Maan ideoijan ja ensimmäisen painoksen päätoimittajan, professori E. G. Palménin tavoite oli, että teossarja saataisiin julkisuuteen ennen pelättyä ”suojasään” päättymistä ja ”Bobrikovin aikojen” paluuta.⁷ Oma Maa -sarja oli syntyessään vahva protesti 1900-luvun alun venäläisten yhtenäistämispolitiikkaa vastaan. Teosten avulla pyrittiin rakentamaan suomalaisten yhteishenkeä ja vastarintaa, sillä erityisesti Palménin kirjoittamissa teksteissä ei väistetty mahdollisuuksia arvioida kriittisesti Venäjän viimeiseksi jääneen keisarin ja hänen avustajiensa toimia. Majesteettirikoksen

⁴ *Suomen* kirjoittajista yli puolet (N=52) kirjoitti myös Oman Maan toiseen painokseen. Oman Maan toiseen painokseen kirjoitti yhteensä lähes 250 henkilöä.

⁵ Teoksen viimeisen osan esipuheessa tunnustettiin, ettei sarja ollut toteutunut suunnitellusti. Useita kirjoituksia oli jäänyt eri syistä pois ja esimerkiksi teollisuutta ja taiteita koskevat tekstit oli jätetty pois, kun havaittiin, että ”näillä aloilla ruotsalaisen ja suomalaisen välistä rajaa ei erityisesti voitu erottaa”. Lisäksi esimerkiksi Oman Maan ja *Suomi* -teoksen tärkeäksi katsomaa itsenäistymisvaiheen kuvausta ei ollut, vaan etnologi-sosiologi Rob. V. Wikman keskittyi päätösluvussaan ”Den svenska nationalitetsrörelsen” kielikysymykseen. – Kirjoittajat haluavat kiittää HuK Jussi Lampista avusta *Suomi* ja *Det svenska Finland* -teosten aineistojen keruussa.

⁶ Kirjoittajista kootusti teosten sisällysluettelot, hakemistot sekä esimerkiksi Yrjö A. Jännti, *Werner Söderström Osakeyhtiö. Viisikymmenvuotinen kustannustoiminta 1878–1928*. II osa. WSOY, Porvoo 1928, 44–46; Tor Carpelan ja L. O. Th. Tudeer, *Helsingin yliopiston opettajat ja virkamiehet vuodesta 1828. I–II*. Söderström, Helsinki 1925; Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1918–2000

(http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiesmatrikkeli_etusivu.htm); *Kuka kukin on 1954. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista*. Otava, Helsinki 1954. *Det svenska Finland* -teoksen kirjoittajista (N=36) monet olivat suomenruotsalaisen yhteisön tunnettuja vaikuttajia.

⁷ Tilanne muistuttaa toisen maailmansodan jälkeistä aikaa, jolloin Arvi Korhonen toimitti nopeassa tahdissa kaksiosaisen Suomen historian käsikirjan (1949, toinen painos 1964). Kirjaa suunniteltaessa pelättiin, ettei totuudenmukaista kuvaa Suomen historiasta olisi enää myöhemmin välttämättä saatavilla. Ks. Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY, Porvoo 1989, 201–203; Pekka Ahtiainen, *Suomalaiskansallinen historiankirjoitus. ”Jatkumo vai varjo menneisyydestä?” Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseyhymmärryksen jäljillä*. Toimittanut Pekka Ahtiainen et al. Hanki ja jää, Helsinki 1994; Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen*. Luvun Linjoilla ja linjojen takana kirjoittanut Ilkka Herlin. SHS Käsikirjoja 17:1. SHS, Helsinki 1996, 25–26.

välttämiseksi mielipiteet esiteltiin kuitenkin yleensä sekä rivien välissä että analogioiden ja vertauskuvien avulla.⁸

Kansallinen historia oli kaikissa kolmessa Oma Maa -painoksessa merkittävässä asemassa. Ensimmäistä painosta *Historiallisessa Aikakauskirjassa* arvioineen Gunnar Suolahden mukaan teoksen sisällöstä peräti kaksi kolmasosaa oli historiatietoa.⁹ Suomen itsenäistymisen jälkeen päivitetty toinen painos jatkoi samaa linjaa. 1950-luvulla teossarjan historiallisten osuuksien kirjoittajakunta oli jo vaihtunut, minkä lisäksi kolmannessa painoksessa siirryttiin lähemmäs nykypäivää. Toisen maailmansodan aikaisen pääministerin ja sotasyllisenä tuomitun Edwin Linkomiehen päätoimittaman painoksen painopiste suunnattiin kohti (valoisampaa) tulevaisuutta, mistä kertovat esimerkiksi modernisoituvan Suomen ja erityisen silmiinpistävästi uudenaikaisten ja vastavalmistuneiden rakennusten moninaiset esittelyt. Silti historiaa – historiapolitiikasta puhumattakaan – ei teksteissä suinkaan unohdettu.¹⁰

Sota: ”kansallinen” kriisi ja mahdollisuus

Oman Maan Suomen ja suomalaisuuden historia oli korostetusti sotien historiaa, sillä Suomi oli jatkuvasti alttiina vihollisen eli Venäjän hyökkäyksille.¹¹ Ensimmäinen ja toinen painos käynnistyivät suurta Pohjan sotaä käsitteellää artikkelilla, jonka etusivua kuvitettiin vuodelta 1715 olevalla piirroksella Viipurin vuoden 1710 piirityksestä. Jo ennen varsinaisia Oma Maa -artikkeleita sai lukija nimiösivujen jälkeen eteensä koko sivun kuvan Akseli Gallen-Kallelan Kalevala-aiheisesta maalauksesta Kullervon sotaanlähtö (1901). Teossarjan ensimmäisten kuvien valinta tai E. G. Palménin ”Suuri pohjoismainen sota” artikkelin sijoittaminen teossarjan avaustekstiksi oli tuskin sattumaa. Se käy ilmi esimerkiksi tekstin päättävästä toteamuksesta: ”Suuri pohjoismaiden sota on joka tapauksessa useammat ja syvemmät jäljet jättänyt kansamme sisälliseen kehitykseen kuin mikään muu sota, jollemme ota lukuun vähemmän hävittänyttä, paljon rakentanutta kamppausta 1808–1809”. Suuri Pohjan sota esitettiin poikkeuksellisenä kriisinä Suomelle ja suomalaisuudelle. Erityisongelma oli, että Suomen jo 1600-luvulla heikentynyt kansallistunne, mikä vasta Porthanin ja hänen oppilaittensa uutteruudella myöhemmin pelastettiin, sai 1700-luvun

⁸ Ks. esim. E. G. Palmén, ”Lakikodifioimishankkeet Suomessa”. OM I: II (1908); E. G. Palmén, ”Itä-Suomen lahjoitusmaista”. OM I: VI (1911a); E. G. Palmén, ”Suomen kansan asema”. OM I: VI (1911b); Marko Tikka ja Jari Eilola, ”Lakien synty ja oikeudenkäytön ihanteet”, Teoksessa Karonen ja Räihä (toim.) 2014; Nikolai II:sta (keisarina 1894–1917) ei laadittu Oman Maan ensimmäiseen painokseen henkilökuvaa. Toiseen painokseen sisällytettiin sen sijaan K. O. Lindeqvistin laatima artikkeli ”Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n aika”, (OM II: VI, 1925).

⁹ Gunnar Suolahti, ”Oma Maa”. *Historiallinen Aikakauskirja* 12 (1914), 182–183.

¹⁰ Poikkeus kolmannen painoksen teksteissä oli Erkki Paavolaian kirjoitus ”Luovutettu Karjala”. OM III: III (1958), jossa kaikki tapahtui imperfektissä; Kai Häggman, *Avarammille aloille, väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003*. WSOY, Helsinki 2003, 247–248.

¹¹ Näkemys Suomen historian vääjäämättömästä suunnasta oli yleinen läpi 1900-luvun alkupuolen. Esimerkiksi Einar W. Juva, *Suomen tie Uudestakaupungista Haminaan 1721–1808. Historiallinen tutkielma*. Otava, Helsinki 1947; Myös esim. O. A. Hainari, ”Suuri venäläissota 1495”. OM II: VI (1925), 504–505; W. E. Tuompo, ”Puolustuslaitos”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 2. Otava, Helsinki 1924.

alun kriisiaikana ”surmaniskun”. Palmén ei jakanut kunniaa Ruotsissa kirjoitusaikaan vahvassa nosteessa olleelle Kaarle XII:lle, jonka yltiöpäisen hyökkäysvimma oli erityisen haitallista suomalaisille.¹² Kaiken kaikkiaan olivat suomalaiset ”maanmiehemme”, sodan aloittajasta riippumatta, toistuvasti maksaneet ”veriveroa Suomen kansan” puolesta Ruotsin hallitsijalle. Erityisesti 30-vuotisessa sodassa sankarikuningas Kustaa II Aadolfin rinnalla taistelivat ”suomalaiset valiojoukot”.¹³

Suomen sodan (1808–09) käsittely ei herättänyt Omassa Maassa intohimoja kansallisuustematiikan näkökulmasta. Sodan surkea lopputulos ei kuitenkaan ollut suomalaisten ruotusotilaiden tai eräiden urheiden upseerien, vaan Ruotsin kuninkaan ja hänen kehnojen neuvonantajien vika.¹⁴ Suomalaisten sitkeä vastarinta ja sissisodankäynti selittivät sen sijaan osaltaan kaikissa kolmessa painoksessa, miksi keisari Aleksanteri I päätti antaa Suomelle erityisaseman keisarikunnassaan.¹⁵ Suomen sota oli kaikkienensa arkaluontoinen aihe 1900-luvun alun Suomessa, mitä kuvastaa muun muassa Päivälehdessä ja Helsingin Sanomien päätoimittajana ja toimittajana toimineen Santeri Ivalon pääkirjoitus vuoden 1908 *Historiallisessa Aikakauskirjassa*: ”Suomen sodan satavuotista muistoa tuskin tänä vuonna tullaan millään erinomaisemmalla tavalla maassamme viettämään”. Vaikka sotaa ei tullut ihannoida, ei sodan tapauksia ja muistoja voinut Ivalon mielestä kuitenkaan yksinomaan arvostella, sillä ”v:n 1808 taistelu Suomessa oli sittenkin kansallista taistelua, vakavaa, sitkeää, ja siksi myöskin lämpimämpiä muistoja ansaitsevaa”.¹⁶ Aiheen poliittisuus ilmeni edelleen siinä, että venäläiset juhlivat sodan 100-vuotismuistoa näyttävästi sotilasparaatein ja juhlatilaisuuksin. Juhlanaiheina olivat Venäjän aseiden voitto Ruotsista sekä Haminan rauhan myötä varmistunut Suomen liittäminen Venäjään. Suomen autonomisen aseman syntyä, suomalaisten perustuslaillisten oikeuksien vahvistamista tai Porvoon valtiopäivien ”valtiopöytä” ei sen sijaan muisteltu. Suomalaisten oli itse pidettävä niitä asioita esillä.¹⁷

¹² E. G. Palmén, ”Suuri pohjoismaiden sota”. OM I: I (1907), 6–16; E. G. Palmén toteaa Oman Maan ensimmäisen painoksen hakemiston esipuheessa suomalaisten joutuneen osallistumaan vuosina 1489–1878 yhteensä 20 sotaan. Oma Maa. Hakemisto (1912); E. G. Palmén, ”Kaarle XII ja karoliinit”. OM I: III (1908), 616–637; teksti hieman muunnettuna OM II: II (1922), 851–870; Petri Karonen ja Nils Erik Villstrand, ”Sotilaskansan tuskinainen taival”. Teoksessa Karonen ja Rähä (toim.) 2014, 146, 162.

¹³ Esimerkiksi O. A. Hainari, ”Suomalaiset kolmikymmenvuotisessa sodassa”. OM II: III (1922), 959; E. G. Palmén ja K. R. Melander, ”Kustaa II Aadolf”. OM II: V (1924), 98; Karonen ja Villstrand 2014, 159–160, 161.

¹⁴ Esimerkiksi G. A. Gripenberg, ”Suomen sota 1808–1809”. OM II: I (1920), 951–953, 955–956, 959, 961; Martti Santavuori, ”Suomen sota 1808–1809”. OM III: II (1958), 307, 310.

¹⁵ Arvi Korhonen, ”Suomalaiset satureina”. OM III: XI (1962), 87–99; Karonen ja Villstrand 2014, 152–153.

¹⁶ Santeri Ivalo, ”Suomen sodan” kansallinen merkitys”. *Historiallinen Aikakauskirja* 6 (1908), 1–3.

¹⁷ Max Engman, ”Vad och hur skall vi fira 2008–2009?” *Historisk Tidskrift för Finland* 92:1 (2007), 157; Max Engman, ”Festgudstjänster och förvaltningshistoria. Administrationens firande av 1809”. *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*. Redigerad av Max Engman. SLS & Atlantis, Jyväskylä 2009; Max Engman, ”Förvaltning, stat och nation. Tre historiska jubileer i Finland 1959–1963”. *Historisk Tidskrift för Finland* 95:1 (2010), 92; Osmo Jussila, ”Från ärolöst till ärorikt. 1808–1809 års krig med ryska ögon”. *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*. Redigerad av Max Engman. SLS & Atlantis, Jyväskylä 2009.

Suomen ja suomalaisuuden rakentamisen näkökulmasta Omassa Maassa korostettiin erityisesti Kustaa III:n sotaan (1788–90) liittyneitä tapahtumia. Arkistonhoitaja, myöhemmin valtionarkistonhoitaja J. W. Ruuthin mukaan suomalaisille kävi 1700-luvun kuluessa selväksi, ettei Ruotsi pystyisi enää pitkään pitämään hallinnassaan maata, ”joka sen jo kaksi kertaa oli täytynyt heittää vihollisen saaliksi”. Seurauksena oli, että Suomessa alkoi vähitellen syntyä, ”tosin vielä jotenkin kypsytön ja varsin ahtaaseen piiriin rajoitettu, aate maan irrottamisesta Ruotsista jonkinlaiseen itsenäisyysasemaan”. Käytetyt sanamuodot ilmentävät Oman Maan tulkintoja, joiden mukaan sota paitsi tuhosi, mutta myös loi uusia mahdollisuuksia Suomelle ja suomalaisuuden kehittymiselle. Suomen erilaisia ”toimintamahdollisuuksia” painottanut ideologia muistutti, ettei aseellinen konflikti ollut Kustaa III:n sodan jälkeen enää realistinen vaihtoehto saavuttaa Suomen vanhoja rajoja ja liittää sen irrotettuja osia takaisin yhteiseen isänmaahan.¹⁸

Oman Maan ensimmäisen painoksen joulukuun viimeinen artikkeli, jota oli koko sarjan yhteenveto, oli nimeltään ”Suomen kansan asema”. E. G. Palmén palasi tekstissään useaan otteeseen Suomen sotiin ja sotilasrasituksiin. Sekä Venäjä että Ruotsi halusivat keskiajalla ja uuden ajan alussa levittää valtaansa, minkä seurauksena suomalaisten alue jakautui kahtia. Toistuvat sodat rasittivat kansaa ja vähälukuinen väestö oli vaarassa hävitä kokonaan ylivoimaisen vihollisen edessä. Suomalaiset olivat toki historian kuluessa oppineet paljon naapureilta, mutta Suomen ja suomalaisuuden asema oli jatkuvasti uhattuna Suomen hoitaessa tehtäväänsä rajanvartijana. Palménin mukaan Suomen tultua liitettyksi Venäjän valtakuntaan suomalaiset joutuivat edelleen käymään sota Venäjää vastaan, mutta nyt sitä käytiin toisin aseina kuin aiemmin. Tällä Palmén viittasi suoraan venäläistämiseen ja sen ”hienostuneempiin” sodankäyntikeinoihin.¹⁹ Toisin sanoen menneisyyden ja eletyn hetken tietoinen rinnastus, nykytermein määriteltynä historiapolitiikan teko ei jäänyt lukijoille epäselväksi.²⁰

Suomalaisten aika tuli – joskin pakon sanelemana ja ”venäläissorron kiduttaessa” – ensimmäisen maailmansodan myötä. Jääkäriликkeestä Oman Maan toiseen painokseen kirjoittanut, itsekin jääkäri, W. E. Tuompo liitti toisiinsa Suomen itsenäistymispyrkimykset, nuorten nousun eturintamaan ja jopa Saksaan lähtemisen maanpetoksellisen luonteen.²¹ Sama teema toistui hieman

¹⁸ J. W. Ruuth, ”Anjalan liitto ja 1788–90 vuosien sota”. OM I: IV (1909), 612, 621; Viljo Hytönen, ”Suomen itsenäisyys”. OM II: VI (1925), 629. Hytösen mukaan Suomen asemaan Venäjän yhteydessä vaikuttivat suomalaisten sodassa osoittama kyvykkyys, mikä antoi ”venäläisille vallanpitäjille aiheita vakavammin käsitellä Suomen kysymystä ja halua antaa suurempaa arvoa vastustajalle, joka kykeni osoittamaan kieltämätöntä urhoutta.”; ks. Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. Studia Historica Fennica 15. SKS, Helsinki 2008, 109–110; Göran Anderberg, ”Till frågan varför Gustav III gick i krig mot Ryssland”. *Historisk Tidskrift för Finland* 100:1 (2015).

¹⁹ Palmén 1911b. Kolmanteen painokseen ei tällaista kokoavaa tekstiä syystä tai toisesta enää laadittu, vaan vuoden viimeisen päivän kirjoitus käsittelee konkreettisesti ”Suomen teitä”.

²⁰ Esimerkiksi Karlsson 2004, 25–69; Aronsson 2004, 46–55; John Tosh, *Why History Matters*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008, 6–9; Jerome de Groot, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular Culture*. Taylor & Francis, London & New York 2009, 17–22.

²¹ Tuompo kirjoitti myös *Suomi* -teokseen laajan artikkelin (1924). W. E. Tuompo, ”Jääkäriликke”. OM II: I (1920), 1006 (lainaus)–1007.

erilaisista näkökulmista monissa toisen painoksen artikkeleissa. Suoranaisena henkilönpalvontana voi pitää Hannes Ignatiuksen kirjoitusta sisällissodan aikaisesta esimiehestään, valkoisten joukkojen ylipäällikkö C. G. E. Mannerheimista. Teksti sisälsi poikkeuksellisesti peräti neljä kuvaa kohdehenkilöstä, joka oli ”mies, joka seisautti bolsevismin ruton leviämisen Suomeen ja Skandinavian maihin – hän on Suomen itsenäisyyden luoja.”²² Vastaavasti suojeluskuntajärjestöstä kirjoittanut jääkärikapteeni, Suojeluskuntain yliesikunnassa pitkään johtotehtävissä toiminut Per Wilhelm Zilliacus piti järjestöä ”huomattavimpana saavutuksena, minkä pitkä kamppailumme venäläistä sortoa vastaan ja itsenäistymistaistelumme ovat saaneet aikaan.”²³

Vuoden 1918 sota oli pääosin porvarillisen tai jopa oikeistolaisen maailmankatsomuksen omanneille Oman Maan kirjoittajille hankala asia, sillä sodasta kirjoittaminen ei yksinomaan yhdistänyt suomalaisia tai kehittänyt kansallishenkeä. Silti Oman Maan toisessa ja kolmannessa painoksessa korostuivat valkoisten uroteot (toki saksalaisten hieman auttaessa) ja punaisten hirmutyöt ja nousu kapinaan laillista hallitusta vastaan. Teksteissä korostettiin sekä punaisten kiistatonta syyllisyyttä että erityisesti kurittoman venäläisen sotaväen vaikutusta punaisten toimintaan. Asiaan kuului, ettei valkoisesta terrorista mainita yhdessäkään 1920-luvun aikalaistekstissä sanallakaan.²⁴

Kolmanteen painokseen mennessä, johon tulivat mukaan tietysti artikkelit Suomen 1930–40-luvun sodista, käsitys sodasta ja vihollisesta oli muuttumassa. Erityisesti Omalla Maalle tyypilliset päivämuistot olivat sotien tapahtumiin keskittyessään neutraaleja ja ylisanoja välttäviä, mutta vahvasti isänmaallisia. Samoin esimerkiksi eversti K. J. Mikolan talvisodan taustaa ja itse sotaa kuvaava kirjoitus sekä hänen jatkosotaa käsittelevä tekstinsä olivat paitsi toteavia, mutta samalla ennen kaikkea Suomen syyttömyyttä korostavia. Viimeksi mainitun kirjoituksen avauskuvan tekstinä luki ”Venäläisten lentohyökkäys Turussa alkoi 25.6.1941 klo 6”.²⁵ Vastaavasti professori

²² Aapo Roseliuksen mukaan sodan voittajien keskuuteen syntyi Mannerheim-kultti, josta mainittu teksti on oiva osoitus. Mannerheimia kohtaan kritiikkiä kolmannessa painoksessa esittänyt Edwin Linkomieskin totesi Suomen marsalkan olevan (preesens) ”Suomen historian loistavin henkilöahamo.” Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 186. Suomen Tiedeseura, Helsinki 2010, 81–82. Hannes Ignatius, ”Kaarle Kustaa Eemil Mannerheim”. OM II: III (1922), 659; Edwin Linkomies, ”C. G. E. Mannerheim”. OM III: VI (1959), 57.

²³ P. Zilliacus, ”Suojeluskuntalaitos”. OM II: III (1922), 760. Myös esimerkiksi Tuompo 1924, 330–337.

²⁴ Sosialidemokraattien, punaisten ja venäläisen sotaväen rinnastamisesta myös esimerkiksi historioitsija, valtionarkistonjohtaja Kaarlo Blomstedtin tekstit: ”Venäjän vallankumous ja Suomen julistautuminen itsenäiseksi”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 2. Otava, Helsinki 1924, 73–74, 76–77 ja ”Vapaussota”, 83–86. Tavallisesti kirjoittajat käyttivät käsitteitä kapina ja vapaussota, mutta poikkeuksena oli *Det svenska Finland* -teokseen kirjoittanut tilastotieteilijä V. F. Johansson, joka puhui ”kansalaissodasta” ja filosofi Arvi Grotenfelt puolestaan *Suomessa* ”kaameasta veljestaistelusta”. V. F. Johansson, ”Lantbruket och dess binärings”. *Det svenska Finland*. Utgivet av Gabriel Nikander. II: 2. Schildts, Helsingfors 1923, 4; Arvi Grotenfelt, ”Kansallisen liikkeen voitto ja saavutukset”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 1. Otava, Helsinki 1923, 301. Oman Maan käsityksistä erityisesti Karonen ja Villstrand 2014, 170–171.

²⁵ K. J. Mikola, ”Jatkosota”. OM III: VI (1959), 392; K. J. Mikola, ”Talvisota”. OM III: XI (1962), erityisesti 437–438, 442–443; myös esim. Edwin Linkomies, ”Suomen itsenäisyyden aika 1917–1939”. OM III: XI (1962); Karonen ja Villstrand 2014, 175.

Br. Suviranta kirjoitti harvinaisen selkeäsanaisesti hävittyä sotaa seuranneista ankarista sotakorvauksista, jotka suomalaiset maksoivat kokonaisuudessaan Neuvostoliitolle.²⁶ Samaa historiatietoisuutta ja Suomen uhriutta korostaneeseen kategoriaan menee myös *Vaaran vuodet* -teoksellaan (1954) ansaittua huomiota herättäneen historioitsija Lauri Hyvämäen esitys Suomen poliittisesta elämästä sodan jälkeen. Kirjoitus sijoitettiin syyskuun 19. päivälle eli välirauhansopimuksen solmimisen vuosipäivälle ja sen viimeinen kuva esitti ylioppilaiden kunniavartiota itsenäisyyspäivänä 1957 Hietaniemen sankarihautausmaalla.²⁷

Sorto: oikeustaistelu ja lainmukaisuus

Oman Maan mukaan suomalaiset alamaiset olivat tottuneet osana Ruotsia toimimaan vuorovaikutuksessa kuninkaasta alkaen hallinnon eri tasojen kanssa. Vaikka 1800-luvun Venäjälle vallitsi itsevaltiutus, osoitettiin esimerkiksi kuvauksella Porvoon valtiopäivien avajaisista vanhan perinteen jatkuvuus Suomessa myös Venäjän alaisuudessa. Hallitsija antoi Porvoossa ensin ruotsalaisen mallin mukaisesti hallitsijanvakuutuksensa, minkä jälkeen säädetyt vanhoivat uskollisuudenvallansa. Seremonia kertoi lukijoille hallinnon ja alamaisten vuorovaikutuksesta, mutta samalla toimintajärjestyksen painottamisella oli suuri symboliarvo.²⁸

Vaikka Venäjän hallinnolta vaadittiin vuorovaikutusta Suomea kohtaan, oli lain ja oikeudenkäytön näkökulmasta Omassa Maassa suoritettu eronteko Venäjän suuntaan selkeää. Niinpä esimerkiksi Suomessa edelleen laajasti voimassa olleen vuoden 1734 lain tulkintakysymykset tuli ratkaista kotoiselta pohjalta. Toisin sanoen tulkintojen oli perustuttava lain ja siihen sisältyvän lainsäädäntöjärjestyksen yksityiskohtien perusteelliseen tuntemukseen. Ruotsalaisen lakijärjestelmän omaksuminen tapahtui Suomessa Oman Maan mukaan ilman ongelmia, pienenä hankauksena oli tosin lain, asetusten ja asiakirjojen suomenkielisten käännösten viipyminen. Ruotsalainen järjestelmä ei – tosin kuin venäläinen – tukahduttanut kansaa vaan tuki sen vapaata kehitystä. Ruotsalaisen, mutta myös germaanisen oikeusjärjestelmän kautta Suomi ja suomalaisuus sai kehittyä länsimaisen oikeudellisen järjestelmän alaisuudessa.²⁹

²⁶ Br. Suviranta, ”Suomen sotakorvaus”. OM III: IX (1961).

²⁷ Lauri Hyvämäki, ”Suomi toisen maailmansodan jälkeen”. OM III: IX (1961).

²⁸ K. W. Rauhala, ”Porvoon valtiopäivät”. OM I: II (1908), 395–396.

²⁹ E. G. Palmén, ”Ruotsin maakuntalait ja yleiset maanlait”. OM I: I (1907); A. H. Virkkunen, ”Länsisuomalaisten kansain sivistysoloista pakanuuden ajan lopulla”. OM I: I (1907), 117–118; R. A. Wrede, ”Oikeudenhoidon uudistus”. OM I: I (1907); Kaarlo Ignatius, ”Oikeudenhoidon kehitys 1734 vuoden lain ilmestymiseen asti”. OM I: III (1908), 585; Heikki Ojansuu, ”Lain suomennoksista”. OM I: V (1910), 125–127; R. A. Wrede, ”Oikeudenhoidon uudistus”. OM II: I (1920); Antti Hannikainen, ”Suomen lainsäädännön ja oikeuslaitoksen historia vuoteen 1917”. OM III: I (1958); Kaarlo Ignatius, ”Oikeus ja oikeudenhoito”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 2. Otava, Helsinki 1924, 249; Hannu Tapani Klami, *Legalists. Finnish Legal Science in the Period of Autonomy 1809–1917. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* 2. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1981, 121; Heikki Ylikangas, *Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*. WSOY, Helsinki 1984; Jukka Kekkonen, *Suomen oikeuden historiallisia kehityslinjoja*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut 2. Helsingin yliopisto, Helsinki 1999; Tikka ja Eilola 2014, 182–183.

Samalla, kun Omassa Maassa korostettiin vuoden 1734 lain merkitystä autonomian aikaisena Suomen perustuslakina, läpäisi teossarjan myös näkemys, jonka mukaan vuoden 1809 Porvoon valtiopäivät olivat kaiken lainmukaisuuden perusta Suomen suuriruhtinaskunnassa. Yhtäällä valtiopäivien merkitystä painottaneet Oman Maan kirjoittajat vaikenivat toisaalla Suomen ja suomalaisten hankalasta tilanteesta Suomen sodan aikana, sillä kukaan ei korostanut, että Porvoossa oltiin maanpetoksen tiellä. Sen sijaan todettiin, että samalla, kun Venäjän keisari vakuutti ja vahvisti entisen uskonnon ja perustuslait sekä aiemmat eri- ja muut oikeudet Suomessa, oli Ruotsi jo ”sysännyt Suomen luotaan”: suomalaisia edustajia ei ollut edes kutsuttu osallistumaan valtakunnan uuden hallitsijan valintaan vallasta syöstyn Kustaa IV Aadolfin (vallassa 1792–1809) jälkeen. Valtiopäivillä julistettiin, että keisari oli hallitseva Suomea sen voimassa olleiden perustus- ja muiden lakien, ei keisarikunnan valtiosäännön mukaan.³⁰ Porvoon valtiopäiviä edeltäneessä kehityksessä sai niin sanottu Suomen lähetyskunta merkittävän aseman Omassa Maassa. Venäläisen armeijan vaikeudet Suomessa olivat saaneet historioitsija K. W. Rauhalan mukaan keisarin taipumaan siihen, että päätettiin tiedustella ”kansanedustajain mieltä, miten maan olot olisi järjestettävä”. Pietariin matkustanut, kaikkia Suomen säätyjä edustanut lähetyskunta kieltäytyi ”todelliselle eduskunnalle” kuuluvista tehtävistä, mitä Rauhala piti ratkaisevana seikkana Aleksanteri I:n (vallassa 1801–25) päätökselle kutsua Suomen säädyt koolle.³¹

Huolimatta keisarin vakuutuksesta Porvoossa Suomen ja suomalaisten tuli olla jatkuvasti valppaina puolustamaan oikeuksiaan ja lainmukaista toimintaa. Kuten oikeustieteen professori Allan Serlachius julisti, lainsäätäminen kuului kansalle itselleen, mitä seikkaa ei saattanut tarpeeksi usein kyllin pontevasti huomauttaa. Lain tuli ”olla kansalle kallein aarre eikä painava ies”.³² Porvoon valtiopäivien jälkeen vuosikymmeniä kestänyt uusien valtiopäivien odotus vaikutti viimein olevan ohi, kun Aleksanteri II (vallassa 1855–81), ”tunnettu lempeydestään ja vapaamielisistä mielipiteistään” astui Venäjällä valtaan. Keisarin 1861 allekirjoittama julistuskirja, jossa perustettiin väliaikaiseksi toimielimeksi 12 miehinen valiokunta, tulkittiin kuitenkin Suomessa valtiokaappauksen veroiseksi toimeksi. Asiaa järjestelleet finanssitoimituskunnan päällikkö Fabian Langenskiöld ja ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt huomasivat erheensä ja saivat keisarin vakuuttuneeksi, että valiokunnan tuli olla vain neuvoa-antava elin eikä se syrjäyttäisi valtiopäivien laillista oikeutta.³³ Kysymys ”entä jos Langenskiöldin valiokunta ei olisikaan kohdannut mitään vastarintaa, vaan olisi tullut uuden edustustavan pohjaksi” osoitti, että valppauteen oli jatkuvaa syytä. Vastaus rakennettiin suoraan eletystä ajasta käsin, sillä ”se arvo, jonka Venäjän hallitus nykyänsä [teksti oli alkujaan kirjoitettu jo 1899], entistä synkempinä päivinä on tunnustanut

³⁰ Robert Hermansson, ”Suomen perustuslait”. OM I: II (1908), 371; Rauhala 1908, 399–406.

³¹ K. W. Rauhala, ”Suomen lähetyskunta”. OM I: VI (1911), 148, 151, 154.

³² Allan Serlachius, ”1734 vuoden laki”. OM I: I (1907), 298–299.

³³ E. G. Palmén ja C. G. Estlander, ”Tammikuun valiokunta 1862”. (kirjoittaja Palmén) OM I: I (1907), 264.

valtiopäivillämme olevan, johtuu etupäässä niiden vanhuudesta ja pyhydestä. V. 1861 keksityn valiokunnan suhteen ei liioin olisi kursailtu”.³⁴ Näin analogia menneisyyden ja nykyhetken välillä oli sekä historiakäytön näkökulmasta toimiva että samalla tarpeellinen sortovuosien ajan suomalaisen vastarinnan ideologiselle oikeutukselle.³⁵

Lain- ja oikeudenmukaisuus olivat keskeisiä määreitä, joita vaadittiin erityisesti Oman Maan ensimmäisessä painoksessa Suomen ja Venäjän väliseltä suhteelta ja vuorovaikutukselta. Lainmukaisuus nähtiin Suomen ja suomalaisuuden olomassaolon perustana. Tulkinnan mukaan suomalaiset tahtoivat ennemmin kestää kärsivällisesti kaikki eteen tulevat hankaluudet kuin saada ne poistetuksi itsevaltaista tietä. Edelleen tuotiin julki, että ”eri kielet ja uskontunnustukset voivat Venäjällä viihtyä, mutta kaikilla siellä on lain syvimpänä lähteenä ollut itsevaltiaan tahto”.³⁶ Kuvaavin esimerkki ”vähäväkisen, aseettoman taistelusta ylivoimaa vastaan” oli Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpoikien asema. Kysymys oli laillisuustaistelusta, jonka ratkaiseminen sysättiin Suomen hallinnolle Vanhan Suomen yhdistämisen myötä. Lahjoitusmaiden lunastaminen valtion avulla oli toimi, ”johon ei rikas Englanti ole ryhtynyt, voidakseen hankkia Irlannille siedettävät olot ja itsenäisen maanviljelijäluokan”, mutta jonka köyhä Suomi kykeni suorittamaan vaikeassa valtiollisessa asemassaan.³⁷ Suomalaisuuden näkökulmasta viesti oli selvä: lain- ja oikeudenmukaisuus kuului suomalaisten perusoikeuksiin.

Ensimmäisen sortokauden (1899–1905) aikaista Venäjän keisarikunnan vähemmistökansallisuuksiin kohdistettua venäläistämispoliittikkaa ja varsinkin Helmikuun manifestia (1899) pidettiin Suomessa valtiokaappauksena. Toiminnan lopullisena päämääränä nähtiin Suomen perustuslakien syrjäyttäminen, minkä vastustamiseksi Suomessa kerättiin esimerkiksi Suuri adressi ja Kulttuuriadressi. Suomen kansallinen sotaväki lakkautettiin sortokaudella ja Suomen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov sai käytännössä diktaattorin valtuudet Suomen suuriruhtinaskunnassa. Oman Maan toiseen painokseen Suomen perustuslaeista kirjoittanut oikeustieteen professori Robert Hermanson uudisti käytännössä kokonaan ensimmäisen painoksen perustuslailliselta näkemykseltään väkevän tekstinsä. Uudesta kirjoituksesta oli poistettu lähes kaikki sekä autonomian aikaa koskevat osuudet että Ruotsin ja Suomen yhteisen ajan lainsäädännön kuvaus. Muutos kertoo siitä, kuinka Hermanson kävi oikeustaistelua Oman Maan

³⁴ Palmén ja Estlander (kirjoittaja Estlander) 1907, 269.

³⁵ Ks. Karlsson 2004, 58–64; Tosh 2008, 62, 76; Kalela 2010, 27–49; Gustafsson 2013, 222–224; myös Stefan Berger, ”Introduction. Narrating the nation: historiography and other genres”, *Narrating the nation: representations in history, media and the arts*. Edited by Stefan Berger, Linas Eriksonas Andrew Mycock. Berghahn, New York & Oxford 2008, 1–16.

³⁶ Palmén ja Estlander (kirjoittaja Estlander) 1907, 269.

³⁷ E. G. Palmén, ”Itä-Suomen lahjoitusmaista”. OM I: V (1911a), 359; myös J. R. Danielsson, ”Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen”. OM I: VI (1911), sekä Kustavi Grotenfelt, ”Suomen valtiollinen kehitys 1809–1899”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 2. Otava, Helsinki 1924, 20–21.

sivuilla.³⁸ Kolmannessa painoksessa laillisuustaistelun historiallinen tulkinta jäi varovaiseksi, sillä oikeustaistelu siirtyi aiempaa vahvemmin poliittisen historian alalle.³⁹

Suomi: erillinen ja (sisällisesti) itsenäinen

1900-luvun alun polttava kysymys Suomen ”itsenäisyysasemasta” ja varsinkin Suomen asemaan kohdistetuista loukkauksista heijastui Oman Maan ensimmäisten painosten teksteihin. Suomen kohtalo ratkesi Omassa Maassa jaetun tulkinnan mukaan Porvoon valtiopäivillä, jossa Suomi tuli valtioksi, ja piti omanaan Ruotsin valtiomuodon.⁴⁰ Eronteko Suomen ja Venäjän välille oli teksteissä toistuvaa ja vähintäänkin räikeää. Suomessa vallitsi kansan ja Venäjällä itsevaltiaan tahto, Suomessa valtionhallintoa – lukuun ottamatta niitä asioita, jotka pidätettiin suuriruhtinaalle – hoitivat omat virastot. Orjuus ei ollut tahrannut kuin harvoja sivuja Ruotsin alaisen Suomen historiassa. Sen sijaan kaakkoinen osa Suomea, Venäjän alaisuuteen 1700-luvun kuluessa jouduttuaan, sai kokea maaorjuuden uhkaa vielä pitkään.⁴¹ Edelleen, kuten E. G. Palmén tiivisti asian, ”siinä määrässä kuin valtiovalta on kehittynyt ja yhä kehittyä kansan oman luonteen ja valistuneen oikeustajunnan mukaan, siinä määrässä kansallinen valtiohallinto on toimimassa, kasvaen, varttuen, edistyen, samoin kuin kansa itse”.⁴²

1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun historiantutkimus on nähnyt varhaismodernin ajan eurooppalaisten valtakuntien muuttuneen valtioiksi tiettyjen prosessien myötä.⁴³ Ruotsi oli malliesimerkki 1500- ja 1600-luvun sotakaudella luodusta keskitetystä valtiosta, mikä kuva painottui vahvana jo Omassa Maassa. Ruotsi ja Suomi yhdistettiin voimakkaan hallitsijan luotsaamaksi, aluettaan menestyksellisesti laajentaneeksi hallinnolliseksi kokonaisuudeksi. Samalla, vaikka Suomi oli vuosisatojen ajan osa ruotsalaista hallinto- ja oikeusjärjestelmää, ulotettiin Suomen erillisaseman ja itsenäisyyden historia Omassa Maassa kauas historiaan. Esimerkiksi Pentti

³⁸ Robert Hermanson, ”Suomen valtiosääntö”. OM I: IV (1923); Karonen ja Rähä 2014, 40; Terävä aikalaisraportti ”venäläistyttämistoimenpiteistä” on myös esimerkiksi Kaarlo Blomstedt, ”Maailmansota ja itsenäisyysliikkeen alku”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 2. Otava, Helsinki 1924, 62–64.

³⁹ Tikka ja Eilola 2014, 189.

⁴⁰ Suomi -teoksessa aikansa vahvin auktoriteetti Rafael Erich avasi oman tekstinsä toteamalla ”Suomi on ollut valtio vuodesta 1809 lähtien.” Tosin se ei ollut suvereeni. Rafael Erich, ”Valtiomuoto ja valtiosääntö”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. 2. Otava, Helsinki 1924, 123; Wilhelm Chydenius, ”Mattias Caloniuss”. OM I: V (1910), 199; Rauhala 1908.

⁴¹ E. G. Palmén, ”Orjuus ja maaorjuus”. OM I: I (1907), 352, 357; Palmén, 1911a.

⁴² E. G. Palmén, ”Suomen valtionhallinnosta”. OM I: IV (1909), 722–723.

⁴³ Esim. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*. Studia Historica Upsaliensia 161. Uppsala Universitet, Uppsala 1990, 273–292; Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990–1990*. Basil Blackwell, Cambridge 1990, 1–5, 19, 28, 44, 135; Harald Gustafsson, ”Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi”. *Scandia* 57:2 (1991), 191–222; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Studia Historica Upsaliensia 202. Uppsala, Uppsala universitet 2001; Jan Glete, *War and the state in early modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500–1660*. Routledge, London and New York 2002.

Renvall veti nuijasodasta jatkumon aina 1900-luvulle saakka, sillä suomalaisten 1500-luvun lopun omatoimisuudelle löytyi hänen mukaansa vertauskohtia vasta 1900-luvun itsenäisyystaistelusta.⁴⁴

Kansa-tematiikan kautta Oman Maan kahdessa ensimmäisessä painoksessa yleisesti jäsenetty Suomen ja suomalaisuuden rakentaminen sai E. G. Palménin suomalaisten itsenäisyystuumia käsitelleessä artikkelissa uusia vivahteita. Siinä toimijana oli kansan sijaan Suomeen kotiutunut Sprengtporten -suku ja erityisesti entinen kuninkaan luottomies, Ruotsissa myöhemmin maanpetturiksi todettu kenraali, kenraalikuvernööri G. M. Sprengtporten.⁴⁵ Myös kolmanteen painokseen suomalaisten itsenäisyyspyrkimyksistä kirjoittanut historioitsija Martti Ruutu nosti Sprengtportenin itsenäisyystoiminnan keskeisimmäksi henkilöksi, vaikka olikin edeltäjiään kriittisempi.⁴⁶ Suomen sota muutti ”itsenäisyysideologiset” suhdanteet Suomessa ylösalaisin, mutta täydellinen voitto saavutettiin, ”kun lopulta päätettiin kutsua valtiopäivät kokoon Porvooseen. Itse Sprengtporten oli jouluk. 1 p. 1808 tullut nimitetyksi Suomen kenraalikuvernööriksi”.⁴⁷ Sprengtportenin nostaminen suomalaiseksi suurmieheksi oli ollut aikanaan ollut Yrjö Koskisen suuri ajatus. Tulkinta ei saavuttanut Suomessa kuitenkaan riidatonta hyväksyntää, sillä erityisesti ruotsalaiset ja Suomen ruotsinkieliset (-mieliset) pitivät Sprengtportenia maanpetturina. Suomenkielisten historiantutkijoiden pääosan suhtautuminen muuttui viimeksi mainitun kaltaiseksi vasta toisen maailmansodan jälkeen.⁴⁸

Oman Maan ensimmäisen painoksen artikkeleissa toistuva termi Suomen asemasta osana Venäjän keisarikuntaa on ”sisällisesti itsenäinen”.⁴⁹ Keskeinen ongelma oli se, että Venäjän hallinnon tietämys Suomesta ja sen erityisoloista oli vaatimatonta. Esimerkiksi ”maantietonsa nojalla usea venäläinen olettaa, että Suomessa asuu kansansirpaleita ilman lujempaa yhteyttä [...]; karjalaisista erikseen uskotaan, että he ovat lähempänä venäläisiä kuin suomalaisia heimolaisiaan. Selitettävissä on siis toivo, että helposti voi sotkea nämä kaikki ainekset yhteen taikinaan, josta kypsyisi venäläinen väestö”.⁵⁰

Huoli suomalaisen kansallishengen häviämisestä Venäjän paineessa oli suuri, mitä korosti jo edellä mainittu artikkeli ”Suomen kansan asema”. E. G. Palménin provokatiivinen ja jopa

⁴⁴ Pentti Renvall, ”Uskonpuhdistuksen aika”. OM III: IV (1959).

⁴⁵ E. G. Palmén, ”Y. M. Sprengtporten ja itsenäisyystuumat”. OM I: IV (1909); E. G. Palmén, ”Aikaisemmat itsenäistymispyrkimykset ja Y. M. Sprengtporten”. OM II: II (1921).

⁴⁶ Martti Ruutu, ”Varhaisimmat itsenäisyyspyrkimykset”. OM III: III (1958), 296; myös Hytönen 1925, 627–628; Edwin Linkomies, ”Suomen itsenäistyminen”. OM III: XII (1962), 42.

⁴⁷ E. G. Palmén, ”Y. M. Sprengtporten ja itsenäisyystuumat”. OM I: IV (1909), 655–656, 662–663; Ulla Koskinen ja Piia Einonen, ”Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto”. *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Teoksessa Karonen ja Rähä (toim.) 2014, 132–133; Piia Einonen, Antti Rähä ja Marko Tikka, ”Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimitetti”. Teoksessa Karonen ja Rähä (toim.) 2014, 322–323.

⁴⁸ Sprengtportenista kansallisen historiantutkimuksen ”suurmiehenä ja suomalaisuuden taistelijana” ja käsityksen vastustuksesta esimerkiksi Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY: Helsinki 1989, 91–94, 192.

⁴⁹ Ks. esim. J. R. Danielson, *Suomen sisällinen itsenäisyys. Jatkuvien hyökkäysten torjumiseksi*. W. Söderström, Helsinki 1892.

⁵⁰ Palmén 1911b, 928–929.

aggressiivinen historiakatsaus Suomen kansan tukalaan asemaan Ruotsin ja Venäjän kahtia jakavassa puristuksessa oli samalla allegoria toisen sortokauden aikaisesta Suomen suuriruhtinaskunnasta. Kuten Palmén toteaa, paitsi sodat myös kirkon sivilisoiva merkitys olivat jakaneet kansaa, tosin keskiajalla ainakaan kieli ei toiminut erontekijänä, sillä ” – – lukipa pappi luettavansa latinaksi tahi slavonian kielellä, yhtä outoa se oli kansallemme.”⁵¹ Idässä odotti joka tapauksessa ”yksinvalta ja ulkonainen suuruus” ja lännessä ”versoiksi yksityinen riippumattomuus”. Suomi oli kuitenkin pääasiassa osa länttä, mitä Palménin aikalais-ruotsalaiset eivät päätoimittajan harmistukseksi näyttäneet ymmärtävän.⁵² Artikkelin päättyi synkkään Suomen ja suomalaisuuden tilan kuvaukseen: ”*Finis Finlandiae*, Suomen surma, – se on kuin onkin vaadittujen mullistusten lopputarkoitus”. Palménin mukaan ”synkempi kuin ehkä koskaan ennen on nykyään Suomen kansan asema. Saattaa vain toivoa, että vaikkakin tervettä kansaa voi sortaa, kiduttaa ja pidättää edistymästä, niin sitä ei sillä surmata”.⁵³ Oman Maan toisen painoksen samannimisen tekstin kirjoitti aivan erilaisissa tunnelmissa historian tohtori, köyhäinhoidon ylitarkastaja Viljo Hytönen, joka toisti osittain vanhan päätoimittajan ajatuksia, mutta toi myös oman panoksensa keskusteluun. Oleellista oli, että ”mihinkään entistä kiinteämpään yhteyteen Venäjän kanssa ei luonnollisesti haluttu pyrkiä. Sitähän esti jo kansallinen itsenäisyysvaisto.”⁵⁴ *Suomi*-teoksen esipuheessa (1923) jo edesmennyt poliitikko ja Helsingin yliopiston rehtorina toiminut kemian professori Edvard Hjelt kirjoitti vähintään yhtä selkeästi uudesta tilanteesta: ”Suomi on katkaissut ne kahleet, joilla se oli kytketty vieraaseen valtaan, kansaan, joka vuosisatoja oli ollut sen vihollinen eikä koskaan ollut voinut tulla sen ystäväksi. Maa on nyt vapaa ja itsenäinen, yksi Euroopan nuorimmista valtakunnista.”⁵⁵

Vaikka Oman Maan kolmannen painoksen painopiste siirtyi itsenäisen Suomen käsittelyyn, käytettiin (lähi)menneisyyttä silti hyväksi erilaisten poliittisten viestien esittämiseen. Kevyimmästä päästä historian käyttöä ei suinkaan ollut se, että kolmannen painoksen päätoimittaja oli sodanajan pääministeri Edwin Linkomies. Vahvaa symboliikkaa sisältyy esimerkiksi painoksen toiseen niteeseen, johon sijoitettiin peräperää siviilioikeuden professorin, entisen ministerin ja pääministeri T. M. Kivimäen kirjoitus ”Persoonallisuuden oikeusturvasta” sekä kaksi päätoimittajan omaa tekstiä, joista toinen kunnioitti presidentti Risto Rytä ja toinen käsitteli Suomen sortokausia. Ei liene sattumaa, että Kivimäen jutun kuvituksena on yhteiskuva sotaan syyllisistä oikeudenkäynnissä ja Linkomiehen kirjoituksessa puolestaan sekä kenraalikuvernööri Bobrikovin että hänen

⁵¹ Palmén 1911b, 921.

⁵² Palmén 1911b, 922. Käsitys Suomen kuulumisesta länteen kulkee läpi koko kirjasarjan eri painosten, esimerkiksi J. W. Ruuth, ”Suomen asutus ja valtiolliset rajat vuoteen 1617”. OM I: I (1920), 1036, 1038; Henrik Meinander, ”Kansallisen katseen lumo”. *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Toimittanut Antti Blåfield. Siltala, Helsinki 2016.

⁵³ Palmén 1911b, 935–936.

⁵⁴ Viljo Hytönen, ”Suomen kansan asema”. OM II: VI (1925), 1029.

⁵⁵ Edvard Hjelt, ”Alkulause”. *Suomi. Maa, kansa, valtakunta*. I. Otava, Helsinki 1923, 5.

surmaajansa Eugen Schaumanin kuva samalla aukeamalla – Schaumanin kuva vieläpä puolet suurempana.⁵⁶

Historian käytön ja historiakulttuurin näkökulmasta katsottuna Suomen ja suomalaisuuden historiakuva oli 1950-luvun jälkipuoliskolla kuitenkin joiltain osin jo muuttumassa, sillä Suomen ja itäisen naapurin suhdetta ei esitetty enää pelkästään negaation kautta. Se näkyy esimerkiksi kirjoituksissa, jotka käsittelivät tasavallan ensimmäisiä presidenttejä. Kansatieteen professori Kustaa Vilkuna totesi Kyösti Kalliota käsitellessään toisen maailmansodan taustoista, kuinka ”Saksan räikeän laajentumispolitiikan seurauksena Neuvostoliitto alkoi tuntea entistä suurempaa epäluuloa myös Suomea kohtaan”.⁵⁷ Tasavallan presidentti Urho Kekkonen puolestaan kirjoitti edeltäjästään J. K. Paasikivestä varsin silotellun artikkelin. Tekstissä muun muassa sotasyllisten rankaiseminen, jossa Kekkosella itsellään oli oikeusministerinä ollut iso rooli, esitettiin pehmeästi. Kekkonen toisti toistamistaan Paasikiven korostaneen idänsuhteiden merkitystä, mitä sanomaa vahvennettiin useilla valokuvilla. Samoin Paasikiven julkisista esiintymisistä nostetuilla lainauksilla vakiinnutettiin uutta historiatulkintaa. Kekkonen muun muassa lainasi Paasikiven syyskuussa 1955 Porkkalan palautusta kommentoimatta puhetta, jossa tämä totesi, kuinka ”ei ole – – todellista etujen ristiriitaa, jos voitetaan epäluulot ja keskustelut voidaan suorittaa asiallisella ja järkevällä pohjalla.”⁵⁸

Suomi, suomalaisuus ja Oma Maa

Poliittisen historian professori Jorma Kalelan käyttämä termi *shared histories* tarkoittaa yhteisöllisen identiteetin takaa paljastuvia rakennettuja yhteisistä merkityksistä ja sisällöistä koostuvia kertomuksia.⁵⁹ Edelleen, kuten Pilvi Torsti toteaa yhteisöllisten kertomusten rakentamiseen liittyen, on historian käyttö sekä tietoista historian tulkintaa ja ohjaamista haluttuun suuntaan että historiaan vetoamista ja käyttöä argumenttina ilman tietoista historian käyttöä eli historiapolitiikkaa. Saadakseen selvyuden toiminnan tarkoituksenmukaisuudesta täytyy historiapolitiikkaa analysoivan tutkijan erottaa toisistaan historian käytön taustalla vaikuttavat motiivit.⁶⁰ Tässä artikkelissa on osoitettu, että Suomen ja suomalaisuuden rakentamisen ja rakentumisen näkökulmasta tarkasteltu menneisyyden käyttö oli tekstin ja kuvituksen muodossa toistuvaa ja tarkoituksenmukaista Suomessa 1900-luvun alkupuolella ilmestyneissä tietokirjoissa. Näin oli erityisesti kaikissa kolmessa Oma Maa -sarjan painoksessa, kuten vertailu samanaikaisiin ja monin osin samankaltaisiin teossarjoihin *Suomi. Maa, kansa, valtakunta* ja *Det svenska Finland*

⁵⁶ T. M. Kivimäki, ”Persoonallisuuden oikeusturvasta”. OM III: II (1958); Edwin Linkomies, ”Risto Ryti”. OM III: II (1958); Edwin Linkomies, ”Helmikuun manifestista maaliskuun vallankumoukseen”. OM III: II (1958).

⁵⁷ Kustaa Vilkuna, ”Kyösti Kallio”. OM III: IV (1958), 149.

⁵⁸ Urho Kekkonen, ”J. K. Paasikivi”. OM III: XI (1962), 394.

⁵⁹ Kalela 2010, 50–81.

⁶⁰ Hentilä 2004, 307; Torsti 2008.

osoittaa. Ottaen huomioon *Oma Maa* -tekstien sisällöt ja päätoimittajien, kuten E.G. Palménin ja Edwin Linkomiehen akateemis-poliittiset taustat oli menneisyyden käyttö ja politisointi osa teossarjojen perusluonnetta. Se oli selkeä erottava tekijä *Oma Maan* ja muiden 1900-luvun alun Suomessa ilmestyneiden tietokirjasarjojen välillä.

Ruotsalaisen (länsimaisen) yhteiskunta, hallinto ja oikeusjärjestyksen sekä kristinuskon leviäminen Suomeen muodosti *Omassa Maassa* yhteisesti jaetun Suomen kansallista kehitystä jouduttaneen nousujohteisen tarinan. Suomen ja suomalaisuuden suhde Venäjään oli puolestaan sekä vuosisataisten sotien että nykyhetkeä vahvasti leimanneen sorron ja laillisuustaistelun sävyttämää. Varsinainen Suomen valtion synty ajoitettiin *Omassa Maassa* vuoden 1809 tienoille, ja erityisesti Porvoon valtiopäivien merkitys, jossa keisari tulkinnan mukaan takasi Suomelle oman perustuslain, nostettiin keskeiseen asemaan. Suomen ja suomalaisuuden olemassaolon suurimpana haasteena olivat isoviha, 1800–1900-luvun taitteen sortovuodet ja vuoden 1918 tapahtumat. Suomen ja suomalaisen identiteetin rakentaminen oli *Omassa Maassa* jatkuvaa. Suomi ja suomalaisuus liitettiin historiasta nousevien esimerkkien avulla kiinteästi länsimaisuuteen ja länsimaiseen kulttuuriin. Historiakulttuurin ja historian käytön yhdistäminen Suomen ja suomalaisuuden asemointiin suurelle yleisölle suunnatuissa tietokirjoissa osoittaa, että 1900-luvun alkupuolen suomalaiset historiantutkijat, ”kansallisen työn tekijät” tiesivät tehtävänsä ja tunnustivat käyttävänsä historiaa ”uuden Suomen” rakentamiseksi.

Summary

Swedish, Finnish but never Russian: The construction of the conception of Finland and Finnish nationhood in nonfiction books during the first half of the 20th century

In this article, the uses of the past in the construction of the conception of Finland and Finnish nationhood in Finnish nonfiction books during the first half of the 20th century will be examined. The focus of the analysis is on the interpretation of Finnish history, and hence also of the period concerned, particularly with regard to the national identity vis-a-vis Sweden and Russia that was presented to the Finnish public in the early and mid-20th century. A series of nonfiction works entitled *Oma Maa* (three editions, published at the beginning of the 1900s, in the 1920s and in the 1950s) was the most important publication addressed to the Finnish-speaking population. It satisfied the call for Finnish nonfiction literature, and above all it concomitantly constructed the Finnish (nationalist) interpretation of history. In addition to the editors-in-chief of *Oma Maa* Professor Ernst Gustaf Palmén (first edition) and Professor Edwin Linkomies, a former prime minister (third edition) whose political backgrounds and activities were well known, most of the major authors of the texts were historians and historically oriented political scientists and legal scholars.

This article investigates three themes (war, repression and “internal” independence) to demonstrate that the past was used not only textually but also visually in a continual, deliberate, and conscious way in constructing the conception of Finland and Finnish nationhood in Finnish nonfiction books during the first half of the 20th century. Finland and Finnish nationhood were linked using the past and commonly shared historical examples to Western Europe and the Western cultural identity. At the same time, the problematic relationship between Finland and Russia/the Soviet Union was portrayed in terms continuing enmity and existing threats to Finland and Finnish nationhood.